

Ali Rifat Çağatay ve Şarkılarında Kullandığı Güfteler*

Mustafa ERKAN**

ÖZET

İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Osmanlı Türk Müziği Araştırma Grubu (OTMAG) olarak, Ali Rifat Çağatay (1869-1935)'in özel arşivinden bazı yazmalar üzerinde çalışmamız sonucu ortaya muhteşem bir envanter çıktı. Bu yazmalarda çağının pek çok bestekârının eserleri birinci elden tespit edilmiştir. Bunlar arasında Çağatay'ın da 60 kadar bestesi mevcuttur. Bu bestelerin söz tespiti, vezin ve açıklamaları benim payıma düştü.

Klasik musikimizin ustaları güfte olarak, yine içerisinde vezinleri, ses ahengi, kafiyeleri, redifleri ile bir ritim, bir müzik barındıran şiirleri seçmişlerdir. Bu bakımdan güfteler de şarkılar için son derece önemli ve üzerinde durulmaya değer söz varlıklarıdır. Çalışmamızda Ali Rifat Çağatay'ın bestelediği güftelerin yazarları, vezinleri, bunlara uygun olarak kullanılan makam ve usuller üzerinde duruldu. Daha önce Cınuçen Tannıkorur'un yaptığı araştırma ile Çağatay'ın tercih ettiği vezin ve usuller karşılaştırıldı. Farklı olanlar belirtildi. Şarkıların şairleri araştırıldı, doğum ve ölüm tarihleri belirlendi. Edebiyat dönemlerine göre sınıflandı ve bir edebî gruba ait olmayanlar ayrıca belirtildi.

Ali Rifat Çağatay'ın bestekârlık hayatı, güftelerden hareketle klasik ve modern dönem olmak üzere iki devreye ayrılır. Birinci devrede Fuzulî, Neylî, Mihri, Şeyhülislam Yahya gibi klasik dönem şairlerinden, ikinci dönemde ise daha güncel ve toplumsal konulara yönelmiş Mehmet Akif, Süleyman Nazif, Orhan Seyfi, Nazım Hikmet gibi şairlerden güfteler almıştır.

Bilindiği üzere güftelerin anlamları gerek icracılar, gerekse dinleyiciler için son derece önemlidir. Bu itibarla burada aşağıda sunulan Çağatay'ın bestelediği güfteler de açıklandı.

- Kıl sabâ gönülüm perişân olduğum cânana arz (Fuzulî)
- Anlayan yok nâr-ı aşkın şiddet-i buhrânını (Samih Rifat)
- Dâüssıla (Süleyman Nazif)
- Ordunun Duası (Mehmet Akif)
- Zâr oludu gönül nazra-i süziş eserinden (Ali Rifat Çağatay)
- Gördüm yine bir âfet-i nâdide edâyı (Enderunlu Vasif)
- Bana bak hey avanak (Nazım Hikmet)

Çağatay'ın; "Bülbül, Dâüssıla gibi uzun şiir besteleri; marşları, "Köse İmam" opereti, Ud Triosu (üç ud bestesi) gibi, Batı tarzı besteleri çağdaşlarına göre önemli yeniliklerdir.

Batı'dan getirdiği bir başka yenilik de bazı şarkılarına Ana Türküsü, Bülbül, Dâüssıla, Kâğıthane Havası, Kız Türküsü, Yadigar gibi özel isimler vermesidir.

Anahtar Kelimeler: Ali Rifat Çağatay, Çağatay güfteleri, güftelerde makam usul, güfte açıklaması, Ali Rifat Bey

Çalışmanın Türü: Bildiri

Ali Rifat Çağatay and The Lyrics Of His Compositions

ABSTRACT

As the Istanbul Technical University State Conservatory Ottoman Music Research Team, our study over some scripts from Ali Rifat Çağatay's (1869-1935) special archives resulted an enormous inventory.

In this study, a lot of musical compositions of his contemporary composers are determined. There are about sixty of his compositions among them. Texting, rhythm and explanations of the compositions fell to my share.

The masters of our classical music mostly adapted their compositions from the poems which form rhythm and music with their euphony, rhyme and repeated voices. In this regard, the lyrics and songs are also very important literary subjects to speak of. The below subjects are mentioned in this article:

The poets of the poems which Ali Rifat Çağatay used as lyrics for his compositions, the rhythms of the lyrics, the tunes (maqams) and rythmical patterns (usul) used with the rhythm in harmony.

* Bu yazı "Ali Rifat Çağatay ve Şarkılarının Güfteleri" başlığıyla, 3 Mart 2015'te İTÜ Türk Musikisi Konservatuvarında yapılan "Ölümünün 80. Yılında Ali Rifat Çağatay" panelinde bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., İTÜ TMDK Emekli Öğretim Üyesi

The maqams and rytical patterns were compared to Cinucen Tannikorur's studies which were done before and the differences between them are determined.

The poets of lyrics were studied and their birthdate and date of deaths were written. They were classified according to period of literary movements and the ones which doesn't belong to any literary movements were indicated specifically.

The period of Ali Rifat's composition is divided into two parts; classical and modern. In the first period, he preferred poems from Fuzuli, Neyli, Mihri Şeyhulislam Yahya and etc. In the second period he studied social and actual subjects and he preferred poems from Mehmet Akif, Süleyman Nazif, Orhan Seyfi, Nazım Hikmet etc.

As it's known the meaning of the lyrics is also very important for performer and listener. The below songs which were composed by Ali Rifat Çağatay are explained:

- Kıl sabâ gönüm perişân olduğum cânana arz (Fuzulî)
- Anlayan yok nâr-ı aşkın şiddet-i buhrânını (Samih Rifat)
- Daussıla (Süleyman Nazif)
- Ordunun duası (Mehmet Akif)
- Zâr oludu gönül nazra-i suziş eserinden (Ali Rifat Çağatay)
- Gördüm yine bir âfet-i nâdide edâyı (Enderunlu Vasıf)
- Bana bak hey avanak (Nazım Hikmet)

Unlike his contemporary composers, Çağatay had some modern innovations like composing long poems such as "Bülbül and Daussıla"; marches, an operatte named "Köse İmam", oud's trio.

Çağatay gave special names to his some songs and compositions like "Bülbül, Daussıla, Kagthane Havası, Ana Türküsü, Kız Türküsü, Yadigar". This was his another innovation which he was inspired from European composers.

Keywords: Ali Rifat Çağatay, Çağatay's lyrics, maqam and rhythical pattern in lyrics, Ali Rifat Bey

The type of research: Paper

GİRİŞ

Başlangıçtan günümüze kadar söz, müziğin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Türk Edebiyatının ilk mahsulleri sözlü geleneğe dayanır. Esasen halk edebiyatı türlerinin birçoğu da taşıdığı müzikalite ve bestesi sayesinde birbirinden ayrılırlar: Acem koşması, Kerem, Gevherî, türkü, varsağı, koçaklama, güzelleme gibi. (Dilçin, 2004: 306, 335, 337, 341; Dizdaroğlu, 1969: 47). Fuat Köprülü de halk şiirinde besteye özel bir vurgu yaparak; musiki ile şiir arasındaki ilişkiye dikkat çeker.: "*Halk şairlerinin mani, koşma, türkü, türkmanî, varsağı ilh. gibi nevilerinin arasındaki fark, kısmen şekillerine ve daha ziyade mahiyet-i musikilerine yani bestelerine aittir. Bunlardan meselâ türkü, Türklerin; türkmanî Türkmenlerin, varsağı Varsakların hususi besteleriyle söylenen parçalarıdır; yoksa edebî şekil olarak bütün bunların dörtlüklerden yani mani dediğimiz dört mısralık parçaların birbirine eklenmesinden vücuda geldiği pek açıktır...*" (Köprülü, 1980: 273).

Sözün anlamı, ifade gücü bestekârın duygularını, kabiliyetlerini harekete geçiren önemli bir unsurdur. (Feyzioğlu, 2005: 73). Büyülü melodiler hep söz, yani şiir sayesinde ete kemiğe bürünür, görünür hâle gelirler. Şiirde, özellikle klasik Türk şiirinde kelimelerin, vezne göre konumları ve anlam ilişkileri açısından özenle seçilmesi; çoğu zaman bir ritim, bir ses ahengi oluşturacak şekilde dizilmesi, sözde müzikalitenin ne derece önemsendiğini göstermektedir. Vezinlerin, kafiyelerin çok az kullanıldığı günümüz şiirinde bile söz konusu ritimden, şiir içindeki musikiden vazgeçilemez.

Klasik musikimizin ustaları, güfte olarak yine içerisinde vezinleri, ses ahengi, kafiyeleri, redifleri ile bir ritim, bir müzik barındıran şiirleri tercih etmişlerdir. Kuşkusuz Ali Rifat Çağatay da bir klasik musiki üstadı olarak genellikle bu yolu tutmuştur.

I. ÇAĞATAY'IN BESTEKÂRLIĞI

Ali Rifat Çağatay'ın¹ bestekârlık hayatını, güftelerden hareketle iki devreye ayırmak mümkündür:

Klasik bestekârlık dönemi diyebileceğimiz birinci devresinde diğer bestekârlarda gibi divan şiirlerini tercih eden Çağatay'ın daha çok aşk konulu şiirleri bestelediği ve hüner gösterme gayreti içinde olduğu

¹ Piyade kaymakam Hasan Rifat Bey'in oğludur. Şair Samih Rifat ve yazar Cevat Rifat Atilhan'ın ağabeyidir. İstanbul Belediye Konservatuvarı Tarihî Türk Musikisi Eserleri Tespit ve Tasnif Heyeti'nde Rauf Yekta Bey, Ahmet İrsoy ve Suphi Ezgi ile beraber çalıştı. Birlikte Türk musikisinin kıymetli eserlerini ortaya çıkardılar. Şark Musiki Cemiyeti ve Türk Musiki Ocağı cemiyetleri reisliklerinde bulundu, kıymetli talebeler yetiştirdi. 3 Mart 1935'te vefat etti. Udi Ali Rifat Bey olarak da bilinir. Klasik ve modern tarzda besteler yaptı. Musiki ile ilgili makaleler yazdı. Türk musikisini armonize etmek için çalıştı. İstiklal Marşı'nı besteledi. Marşı 1924'ten 1930'a kadar resmi marş olarak çalındı. (İbnülemin Mahmut Kemal, 1958: 61; Özcan, 1993: 167-168).

sezilmektedir. Fuzulî'den aldığı beş güfte ile Şeyhulislam Yahya, Mihrî, Neylî gibi diğer divan şairlerinden seçtiği şiirler bu meyandadır.

İkinci devrede ise sosyal konulara yönelmiş, o günün şartları ve ihtiyaçlarını göz önüne alarak toplumsal amaçlı besteler üretmiştir. Mehmet Akif'ten besteler yapan, milli şuur ve birlik duygusu öne çıkan marşlar besteleyen Çağatay için bu dönem bestelerinden hareketle; Mehmet Akif'in şiirde yaptığını musikide yapmıştır, demek yanlış olmaz.. Bülbül, Dâüssıla, İstiklal Marşı, Fenerbahçe Marşı, Ordunun Duası bu devre mahsulü bestelerdir.

Nazım Hikmet'in "Orkestra" başlıklı şiirinden aldığı *Bana bak hey avanak* güftesi ise artık eskiyi arşive bıraktığı, çağa hitap edecek yeni bir tarzı benimsediği görüşünün ispatı gibidir.

II. Çağatay'ın Şiirlerini Bestelediği Şairler

Çağatay'ın şiirlerini bestelediği şairleri, devirlerine ve edebî ekollerine göre şöyle sıralamak mümkündür:

II.1. Divan Edebiyatı Şairleri

1. Mihrî Hatun: (1460-1512?)
2. Şeyhülislam Yahya Efendi: (1561 veya 1553–1644)
3. Fuzûlî: (1480-1556) [5 beste]
4. Neylî: (1673-1748)
6. Enderunlu Vâsîf: (1771-1824)
7. Nevres-i Cedid: (1820-1876)

II.2. Tanzimat Edebiyatı Şairleri

1. Muallim Naci Bey: (1850-1893)
2. Recaizade Mahmut Ekrem: [(1847-1914), (Akyüz, 1979:12, 25-29, 32-33)]

II.3. Servet-i Fünun Şairleri

1. Süleyman Nazif: (1869-1927), (Akyüz, 1979: 72, 90, 171)

II.4. Servet-i Fünun Dışı Şairler

1. Mehmet Sadi Bey: (1839 -1902), (Ataman, 1987:I-VIII)
  2. Muhtar Efendi (Mektupçu): (1848 Girit-22 Eylül 1910 İst.)
  3. İsmail Safa: (1867-1901)
  4. Samih Rifat: (1874-1932) [4 beste]
  5. Mehmet Akif Ersoy: (1873-1936) [4 beste]
- Bunlardan ilk dördü yine klasik tarz şiirler yazmışlardır. (Akyüz, 1979: 73, 121-133).

II.5. Milli Edebiyat Şairleri

- Orhan Seyfi Orhon: (1890-1972) [Beş Hececilerden]
Faruk Nafiz Çamlıbel: (1898 –1973) [Beş Hececilerden, 2 beste] (Akyüz, 1979: 157-171).

II.6. Diğer Güfte Yazarları

- Reji Komiseri Nuri Efendi: (1844- 16 Temmuz 1906)
Ali Rifat Çağatay: (1869-1935) [Bazı bestelerinin sözleri kendine aittir.]
Nâzım Hikmet Ran: (15 Ocak 1902 – 3 Haziran 1963) [Serbest tarzda şiirler yazmıştır.]
Necdet Rüştü: (1900 - 24 Eylül 1969)
Fahri Kolbaşı

II.7. Güfte Yazarı Belli Olmayan Şiirler

A. Rifat Çağatay'ın tespit edebildiğimiz 60 civarındaki bestesinden 38 adedinin güfte yazarı belli değildir. Bunlardan aşağıda sıralanan 9 tanesi klasik tarzdadır.

- Âçıldı sahn-ı gülşen çeng ü çegânelerle (Çağatay özel arşivinden)
Kim görür de aklın aldırılmaz şehâ gül rengini (Üngör, 1981: 1220)
Hüsn-i güftârın senin ey mehlika (Üngör, 1981: 259, 1114; Erkan, 2015: 169)
Meyl edip bir gül-izâre (Üngör, 1981: 824, Erkan, 2015: 96, 98)

Bağrım nice bir âteş-i hicrânına yansın (Üngör, 1981: 59, Erkan, 2015: 119)
 Bir reh-i nâ-reftedir aşkınla pûyân olduğum (Erkan, 2015: 128)
 Fırkatinle olmada dil demgüzâr (Üngör, 1981: 294)
 Gel eyle imdâd cânım efendim (Üngör, 1981: 412)
 Hiç bakmadın ah hâl-i perîşânıma ey yâr (Üngör, 1981: 1121)

III. ÇAĞATAY'IN ŞARKI GÜFTELERİNDE KULLANILAN VEZİNLER III.1. ARUZ VEZİNLERİ

Divan şiirindeki bazı aruz vezinleri ile bestelerde kullanılan usuller arasında organik bir bağın olduğu kabul edilir. (Tanrıkorur, 1991: 373). Nesrin Feyzioğlu, bu konuda şu görüşe yer verir: “Klasik şiirin yazıldığı aruz vezinleri ile bestede kullanılan usuller arasında organik bir ilişki söz konusudur. Geleneksel sanat musikişi, kısa ve uzun birçok ritm kombinasyonunu usuller içinde kalıplaştırır. Güfthenin vezninin usulü tayinde etkili olduğu görülür.” (2005: 78).

Ali Rifat Çağatay'ın şarkı güftelerinin vezinleri, bunların bahirlere göre tasnifi, makam ve usulleri aşağıdaki gibidir. (Timurtaş, 1979: 225-232). Ayrıca Cinuçen Tanrıkorur'un 600 şarkı üzerine yaptığı araştırma ile yapılan karşılaştırma aşağıda sunulmuştur. (1991:383-399). Çağatay'ın diğer bestekârlardan farklı olarak kullandığı usuller de gösterilmiştir.

III.1.1. Bahr-i remel

1. *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* [10 şarkı] (makam: dilkeşhaveran/usul: **havi**, suzidil/ **çember**, nihavent / **muhammes**, arazbarbuselik / **ağır çember**, uşşak / **ağır aksak**, yegâh / **düyek**, rast / **yürük semai**, şevkefza / **devrihindi** (Ben teselli etmek isterken); şevkefza / **devrihindi** (Âşiyân-ı mürğ-i dil), rast / **devrirevan** (Yakma cânım).

Tanrıkorur'un tespitine göre bu vezinle; **ağır aksak**, **devrihindi**, **müsemmen**, **curcuna** usulleri kullanılmıştır.

Ali Rifat Çağatay bestelerinde ise bunlardan farklı olarak **ağır çember**, **çember**, **düyek**, **havi**, **yürük semai** ve **devri revan** de kullanılmış. **Havi**, **çember** usullerine Tanrıkorur'un tespitlerinde rastlanmaz.

2. *fâilâtün fâilâtün fâilün* [3 şarkı] hicaz / **düyek** (Hüsni güftârın), nihavent / **sofyan** (Ordunun Duası), hicaz / **Türk aksağı** (Fırkatinle olmada dil demgüzâr)

Tanrıkorur'un tespitine göre bu vezinle; **ağır aksak**, **aksak**, **curcuna**, **devrihindi**, usulleri kullanılmıştır.

Ali Rifat Çağatay bestelerinde ise **düyek**, **sofyan** ve **Türk aksağı** usulleri kullanılmış.

3. *fâilâtün fâilâtün* (nişaburek / **yürük semai**-Meyledip bir gül-izâre).

4. *feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilâtün feilün (fa'lün)* [4 şarkı] acemaşiran / **nim sofyan** (İstiklal Marşı), uşşak / **düyek** (Evc-i Himmet güneşi, ilahisi ve operet Köse İmam); nevada rast / **nim sofyan** (Hep bilirler bizi, sporcu marşı).

Tanrıkorur'un tespitine göre bu vezinle; **ağır aksak**, **aksak**, **curcuna** usulleri kullanılmıştır.

Ali Rifat Çağatay bestelerinde ise **düyek** ve **nim sofyan** görülür.

III.1.2. Bahr-i hezec:

5. *mevülü mevâilü mevâilü faülün (faül)* [7 şarkı] (makam: suzidil/ usul: **remel**, süzidil / **yürük semai**, **aksak semai**, **devrihindi** (üç usul var); nihavent / **aksak semai**, nihavent / **yürük semai**, bayati / **ağır aksak semai**, suzinak / **sengin semai**, suzinak / **curcuna** (Hiç bakmadın hâl-i perîşânıma; Zâr oldu gönül).

Tanrıkorur'un tespitine göre bu vezinle; **sengin semai**, **aksak**, **curcuna**, **Türk aksağı** usulleri kullanılmıştır.

Ali Rifat Çağatay bestelerinde ise **sengin semai**, **curcuna** usulleri yanında farklı olarak **aksak semai**, **ağır aksak semai**, **devrihindi**, **yürük semai** kullanılmış ama **aksak** ve **Türk aksağı** kullanılmamıştır.

6. *mevülü mevâilün faülün (fâilün)* hüseyni / **Türk aksağı** (Ey şûh-ı cihân).

Tanrıkörur'da bu vezine yer verilmemiştir.

7. *meşâilün meşâilün meşâilün meşâilün mahur* / **düyek** (Akif'in Bülbül şiirinde kullanılmıştır).

8. *meşâilün meşâilün* (8'lik heceye de uyar, suzidil / **aksak**) (Kâğıthane Havası).

III.1.3. Bahr-i müctes:

9. *meşâilün feilâtün meşâilün feilün (fa'lün, faül)* [3 şarkı] segâh/ **düyek** (Dâussıla), nihavent / **sofyan** (Tereddüt), kürdilihicazkâr / **düyek** (Sadâ-yı mühtezi-yâr)

Tanrıkörur'un tespitine göre bu vezinle; **sengin semai** (%93) kullanılmıştır.

Ali Rifat Çağatay bestelerinde ise bunlardan farklı olarak **düyek** ve **sofyan** kullanılmış.

III.1.4. Bahr-i muzari:

10. *meşâilü fâilâtün meşâilü fâilâtün* [2 şarkı] nihavent / **lenk fahte**, suzinak / **sengin semai**

Bu vezin 11. sıradaki müstefilün faülün müstefilün faülün şeklinde de uygulanabilir.

Tanrıkörur'un tespitine göre bu vezinle; **lenk fahte** (%91) usulü kullanılmıştır.

Ali Rifat Çağatay bestelerinde ise **lenk fahte** yanında **sengin semai** de kullanılmış.

III.1.5. Bahr-i recez:

11. *müstefilün faülün müstefilün faülün* (nihavent / **lenk fahte**).

Tanrıkörur'un tespitine göre bu vezin kullanılmamıştır.

12. *müstefilün müstefilün* [3 şarkı] 8'lik heceye de uyar, muhayyer / **sofyan** (Ağyârı alma yanına), hüseyni / **sofyan** (Zeynom), nihavent / **sofyan** (Ordunun Duası nakaratı).

III.1.6. Bahr-i mütekarib:

13. *müstefilâtün müstefilâtün* : hüseyni / **sofyan** (Gel eyle imdâd cânım efendim).

Tanrıkörur'un tespitine göre bu vezin kullanılmamıştır.

III.1.7. Bahr-i münserih:

14. *müsteilün fâilün müsteilün fâilün* hüseyni / **curcuna** (Bak şu güzel köylüye).

Tanrıkörur'un tespitine göre bu vezin de kullanılmamış.

III.2. HECE VEZİNLERİ

1. Yedi heceli: [2 şarkı] şehnaz / **yürük semai** (Kız Türküsü), hüseyni / **sofyan** (Ana Türküsü).

2. Sekiz heceli: [2 şarkı] hüseyni / **sofyan** (Zeynom), uşşak/ **düyek** (Dostun senden irak değil, ilahi 4+4=8).

3. On heceli: hüseyni / **düyek** (Sefer Türküsü).

4. On bir heceli (6+5 =11): [2 şarkı] hüseyni / **curcuna** (Edalı bir yosma kararım aldı), mahur / **curcuna** (Beni ister ağlat ister sevindir).

5. On üç heceli: nihavent / **aksak, nim sofyan** (Davul Havası).

III.3. SERBEST VEZİN

Rast / **sofyan** (Bana bak hey avanak)

Tanrıkörur'un istatistiğinden de yola çıkarak şu sonucu çıkarabiliriz: Ali Rifat Çağatay aruz vezinleri ile daha çok usul kullanmış, diğer bestekârların tercih etmediği **havi, çember, ağır çember, devri revan ve nim sofyan** gibi usullerle de besteler yapmıştır.

IV. BAZI GÜFTELERİN AÇIKLAMASI

IV.1. Kıl sabâ gönlüm perişân olduğun cânâna arz²

² Ali Rifat Çağatay arşivinden. Nota üstündeki metin böyledir. Gazelin ilk ve son mısraları, 2 Haziran 1332 (15 Haz. 1916) Libade (İstanbul Libadiye)'de bestelemiştir. (Erkan, 2015: 100)

makam: dilkeşhaveran/ **usul:** havi

Vezin: *fâilâtüm fâilâtüm fâilâtün fâilün*

Kıl sabâ gönlüm perişân olduğun cânâne arz
Sûret-i hâlin bu virân mülkün it sultâne arz
Mün'imin arz-ı tecemmüldür işi fakr ehline
N'ola ger dil kılsa her dem derd-i aşkın cânê arz

(Kıl sabâ gönlüm perişân olduğun cânâne arz
Âh cânım âh cânânım gel a cânım serv-i nâzım
Yâr amân cânân-ı men hey cânım hey cânım
N'ola ger dil kılsa her dem derd-i aşkın cânê arz)

Güfte: Fuzûlî

Konu: Âşkın aşk yüzünden düştüğü perişanlığı sevgiliye arz ederek onun merhametini sağlama, iltifatına erişme ümidi.

Kelimeler: **sabâ:** sabah yeli, **perişân:** kederli, kaygılı, **canân:** sevgili, **suret-i hâl:** hâl, durum, **virân mülk:** perişan, harap vücut, **mün'im:** ikramda bulunan, nimet veren, **arz-ı tecemmül:** güzellik, iyilik sunmak, **fakr ehli:** fakir kişi, muhtaç olanlar, **ger:** eğer, **her dem:** her zaman, **derd-i aşk:** aşk derdi, **serv-i nâz:** nazlı servi boylu sevgili, **cân-ı men:** benim canım.

Açıklama: Ey saba yeli, aşk sebebiyle gönlümün perişan olduğunu, bu harap bedenimin durumunu sevgiliye arz et. İkrâm ehlinin yani cömertlerin işi fakir kişilere ikramda bulunmak, güzellikler bağışlamaktır. Bu yüzden gönül, aşk derdinden çektiklerini her an canı olan sevgiliye arz etse yeridir. Sevgili ikram ehlinin yani cömertlerden olduğu için bağışta bulunacaktır.

Âşık sabah yelinden aşk derdiyle düştüğü perişanlığı sevgiliye ulaştırmasını istemektedir. Sabah yeli hafif esen, yumuşak, insana ferahlık veren bir rüzgârdır. Sabah yelinin seçilmesi de sevgiliyi incitmeme düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Süleyman Peygamber'in rüzgâra hükmetmesine de telmih (gönderme) yapılmıştır

IV.2. Zâr oldu gönül nazra-i sûziş eserinden

makam: suzinak/ **usul:** curcuna

Vezin: *meşûlü meşûlü meşûlü faülün*

Zâr oldu gönül nazra-i sûziş eserinden
Yandım o senin cân yakıcı dîdelerinden
Kurtarmanın Allâh yine bir dem kaderinden
Yandım o senin can yakıcı dîdelerinden

Güfte: Ali Rifat Çağatay

Konu: Aşktan çekilen azap ve bundan haz alma.

Kelimeler: **zâr olmak:** ağlamak, inlemek, **nazra-i sûziş:** yakıcı bakış, **eser:** tesir, etki, **dîde:** göz

Açıklama: Yakıcı bakışların tesirinden gönül yandı, ağladı. O senin can yakıcı gözlerinden dolayı yandım.

Yine de Allah bir an olsun bu kaderden, bu yazgıdan beni kurtarmanın, hep senin bu yakıcı bakışlarına hedef olayım. Senin yakıcı bakışlarının tesiri ile yandım ama bundan hoşnudum diyen âşık, bir taraftan aşk sebebi ile acı çekiyor, bir taraftan da bu acıdan kurtulmak istemiyor. Sevginin devamını istiyor.

IV.3. Anlayan yok nâr-ı aşkın şiddet-i buhrânını³

makam: arazbarbûselik / **usul:** ağır çember

Vezin: *fâilâtün fâilâtüm fâilâtün fâilün*

Anlayan yok nâr-ı aşkın şiddet-i buhrânını

³ Ali Rifat arşivi, (Erkan, 2015: 49); Üngör, (1981: 49)

Sînemin Allâh bilsin cûşîş-i nîrânını
Zahm-ı hicrân etmiyor, artık kabûl-i iltiyâm
Derdimin ey mevt senden beklerim dermânını

Güfte: Samih Rifat⁴

Konu: Aşk acısından kurtulmak için ölümü isteme.

Kelimeler: **nâr-ı aşk:** aşk ateşi, **şiddet-i buhrân:** krizi, bunalımın şiddeti, **sîne:** göğüs, kalp, **cuşîş-i nîrân:** cehennem gibi kaynama, cehennem coşkusu, **zahm-ı hicrân:** ayrılık yarası, **kabûl-i iltiyâm:** iyileşme, tedavi

Açıklama: Aşk ateşinin şiddetli bunalımlarını, sıkıntılarını anlayan, hâlden bilen kimse kalmadı. Kalbimin cehennem gibi kaynamasını, yanışını ancak Allah biliyor.

Ayrılığın kalpte açtığı yara artık tedavi kabul etmiyor, tedaviye cevap vermiyor. Ey ölüm son çare olarak derdimin dermanını senden beklerim. Öleyim ki bu dert, bu acı, bu keder ve sıkıntılar bitsin.

IV.4. Gördüm yine bir âfet-i nâdîde⁵ edâyı⁶

makam: nihavent / **usul:** aksak semai

Vezi: *meşûlû meşûlû meşûlû feûlün*

Gördüm yine bir âfet-i nâdîde edâyı
Kılmış turra-i zülfüne dilbeste edâyı
Zannetme sakın⁷ nâlemi mânende-i bülbül
Sevdim o gül-i âl-i hezâr işve nümâyı

Güfte: Enderunlu Vâsıf

Konu: Âşıkın bülbül gibi söylediği şarkıların sevgi dolu oluşu.

Kelimeler: **âfet-i nâdîde edâ:** eşi bulunmaz cilveli güzel, dilber; **turra-i zülf:** güzelin alnından sarkan kıvrıkcık saç lülesi; **dil-beste kılmak:** bağlamak, aşık etmek; **edâ:** naz, cilve; **tehî:** boş, manasız; **nâle:** inleme; **mânende-i bülbül:** bülbüle benzer, ona eş, bülbülünki gibi; **gül-i al:** kırmızı gül, gül gibi al yanaklı güzel; **hezâr:** bin; **işve nümâ:** naz yapmak, cilve göstermek.

Açıklama: Yine âşıkırları zülfünün kıvrımlarına bağlayıp, âdetâ sürükleyen, nazlı, eşi bulunmaz, canlar yakan güzeli gördüm.

Bülbül gibi inleyişlerimi, şakımalarımı boşuna zannetme. Çünkü ben, o pek cilveli, gül yanaklı güzeli sevdim.

IV.5. Ordunun Duası Marşı

(Yılmam ölümden...) ⁸

makam: nihâvend / **usul:** sofyan

Vezi: *fâilâtüm fâilâtüm fâilün*

Yılmam ölümden, yaradana askerim,
Orduma gâzi dedi peygamberim.
Bir dileğim var ölürüm isterim:
Yurduma tek düşman ayak basmasın.

Nakarat vezi: *müstefilâtün müstefilâtün*

Âmin desin hep birden yiğitler

⁴II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet devri şairi, yazar ve dil âlimi. Ali Rifat Çağatay ve Cevat Rifat Atilhan'ın kardeşi, Garip akımı şairlerinden Oktay Rifat'ın babasıdır.

⁵ gonçe-i nâdîde: Üngör, (1981: 768)

⁶ Ali Rifat arşivi, (Erkan, 2015: 15); Üngör, (1981: 768)

⁷ Tehî: Üngör, (1981: 768)

⁸ Ali Rifat Çağatay arşivinden, (Erkan, 2015: 25)

Allâhü ekber, gökten şehitler.
Âmîn! âmîn! Allâhü ekber

Türk eriyiz, silsilemiz kahraman;
Müslümânız, Hakka tapar müslümân.
Putları Allâh tanıyanlar amân
Mescidimin boynuna çan asmasın.
Âmîn desin hep birden yiğitler

.....

Millet için isterim ordum, sefer.
Kükremiş arslan kesilir her nefer.
Dökdüğü kandan göğe ursun zafer,
Toprağa bir damlası boş akmasın.
Âmîn desin hep birden yiğitler

.....

Hey ulu Peygamberimiz, neredesin?
Dinle minârede öten gür sesin!
Gel bana yar ol ki cihân titresin!
Kimse dönüp süngüne yan bakmasın
Âmîn desin hep birden yiğitler

.....

Güfte: Mehmet Akif Ersoy

IV.6. Dâüssıla

(Bu şebde cûşîş-i yâdınla ağladım durdum)⁹

makam: segâh / **usul:** düyek

Vezi: *me'âilün feilâtün me'âilün feilün (fa'lün)*

Bu şebde cûşîş-i yâdınla ağladım durdum
Gel ey kerîme-i tarih olan güzel yurdum
Ufukların nazarımdan nihân olup gideli
Bu hâkdân-ı fenânın karardı her şekli
Gözümde kalmadı yer, gök, batır çıkar giderim
Zemîne münkesirim, âsmâne muğberim
Gelir bu cevî-i kebûdun serâirinde güler
Çocukluğumdaki rû'yâya benzeyen gözler
Zavâhirin beni ta'zîb eden güzelliğine
Ta'accüb etme melâlim durursa bigâne
Dumanlı dağların ağlar gözümde tüttükçe
Olur mehâsin-i gurbet de başka işkence
Bizim diyâr-ı tehassürden etmemiş mi güzer ?
Aceb neden yine lâkayd eser nesîm-i seher ?
Verirdi belki tesellâ, bu ömr-i me'yûsa
Çiçeklerinden uçan itra âşînâ olsa
Demek bu mahbes-i âmâl içinde ben ebedî
Yabancıyım... bana her şey yabancıdır şimdi
Ne rüzgârında şemîm-î cibâlimizdir esen
Ne dalgalarda haber var bizim sevâhilden

⁹ Ali Rifat Çağatay arşivinden (Erkan, 2015: 46), Üngör (1981: 1025), Akyüz (1970: 405-406); 20 Nisan 1340/ 1924 Kadıköy'de bestelemiştir.

Garîbiyim bu yerin şevki yok, harâreti yok
Doğan batan güneşin günlerimle nisbeti yok
Olunca yâdıma hasret-fiken fezâ-yı vatan
Semâ-yı Şarkı suâl eylerim bulutlardan

Güfte: Süleyman Nazif (Malta Geceleri)

Konu: Vatan hasreti

Kelimeler: **şeb:** gece, **cûşîş-i yâd:** anma, yâd etme coşkusu, **kerîme-i târîh:** tarihin gözbebeği, **nazar:** göz, bakış, **nihân olmak:** gizlenmek, kaybolmak, **hâkdân-ı fenâ:** fani dünya, geçi dünya toprağı, **zemîn:** yeryüzü, **münkesir:** kırgın, **âsumân:** gökyüzü, **muğber:** dargın, gücenmiş, **cevv-i kebûd:** mavi gök boşluğu, **serâir:** sırlar, **zevâhir:** dış âlem, **ta'zîb etmek:** azap vermek, **taaccüb etmek:** şaşırma, **melâl:** hüznün, keder, sıkıntı, **bîgâne:** kayıtsız, ilgisiz, **mehâsin-i gurbet:** gurbetin güzellikleri, **diyâr-ı tehassür:** hasret çekilen yer, **güzer etmek:** geçmek, **lâkayd:** kayıtsız, ilgisiz, **nesîm-i seher:** seher yeli, **tesellâ:** teselli, **ömr-i me'yûs:** ümitsiz ömür, **itr:** güzel koku, **âşinâ:** alışık, tanıdık, **mahbes-i âmâl:** emeller hapishanesi, **şemîm-î cibâl:** dağların kokusu, **sevâhil:** sahiller, **nisbet:** ilgi, alaka; benzerlik, **hasret-fiken olmak:** gönüle hasret düşürmek, bir şeye özlem duymak, **fezâ-yı vatan:** vatanın gökleri, **semâ-yı Şark:** Doğunun gökyüzü.

Açıklama: Bu gece seni anmanın coşkusu ile ağlayıp durdum. Ey tarihin gözbebeği olan güzel yurdum gel artık.

Ufukların gözlerimden gizlenip ben senden uzaklaşalı, bu geçici dünyanın her yanı, her şeyi bana karardı, zindan oldu.

Yeryüzüne, gökyüzüne de kırgınım, gözümde yer gök kalmadı, batır çıkar giderim.

Çocukluğumdaki rüyaya benzeyen gözler, sanki gelip mavi gökyüzünün boşluğunda gülüyorlar gibi ama bana eziyet veren dış âlemin güzelliğine karşı üzüntülerim, bıkkınlığım ilgisizliğime karşı şaşırma, çünkü ben sıkıntılı hapisteyken dış dünyanın güzelliği bana mutluluk vermiyor.

Dumanlı dağların gözümde tüttükçe ağlarım. Gurbetin güzellikleri bir başka işkenceye dönüşür.

Seher yeli, bizim hasretini çektiğimiz diyarlardan geçmemiş mi acaba, neden yine ilgisizce esiyor?

Eğer bu sabah yeli bizim diyarların çiçeklerinden uçan kokudan azıcık nasibini alsaydı bu ümitsiz kederli ömrüme biraz teselli verebilirdi.

Demek ki bu hapiste ben sürekli olarak her şeye yabancıyım, şimdi her şey de bana yabancıdır.

Bu diyarın esen rüzgârında bizim dağların kokusu yok.

Dalgalarında da bizim sahillerden haber yok.

Bu yerlerde ben garibim neşe yok, hararet yok.

Doğan batan güneşin benim günlerimle bir ilgisi, benzerliği yok.

Vatanın hasreti hatırıma düşünce, bulutlardan Doğunun semasını vatanımın göklerini sorarım.

IV.7. Orkestra (Bana bak, hey avanak)¹⁰

makam: rast/ **usul:** *sofyan*

Vezin: serbest

Hey hey!

Bana bak !

Hey!

Avanak!

Elinden o zırlıyı bıraksana!

Sana,

üç telinde üç sıksa bülbül öten

üç telli saz,

¹⁰ Cüneyt Kosal arşivi, (Erkan, 2015: 172) ; Ali Rifat Çağatay, akrabası Nazım Hikmet'in 1921'de yazdığı Orkestara adlı şiirinden bazı bölümleri seçerek bestelemiş, metin kendisinin seçtiği şekliyle alınmıştır, asıl metin biraz farklıdır. (Kosal, 2015).

yaramaz!

Hey hey!
Üç telli saz,
dağlarla, dalgalarla kütleleri

ileri
atlatamaz,
atlayamaz!

Hey hey!
Üç telli saz,
yatağını değiştirmek isteyen

nehirlerden,
şehirlerden, köylerden
aldığı hızla,

milyonlarla ağzı
tek bir
ağızla
güldüremez!
Ağlatamaz!

Güfte: Nazım Hikmet Ran

Bu şiir bestekârın son dönemdeki bestelerinin tenkidi üzerine bestelediği ve ruh hâlini yansıtmaya bakımdan ilgi çekicidir. Tenkitçilere bir cevap niteliğindedir. Ayrıca serbest şiirin bestesine de muhtemelen ilk örnektir.

SONUÇ

Ali Rifat Çağatay, çok yönlü bir bestekârdır. Hem klasik tarzda hem de Batı tarzı besteler yapmıştır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan bunalımlı dönemlerde yaşamış bir Osmanlı aydınıdır. Çağatay klasik bestekârlığı döneminde diğer çağdaşları gibi daha çok aşk temalı güfteleri tercih etmiştir. Ancak dönemindeki birçok bestekârı klasik tarzı savunurken o toplumun ihtiyaçlarına göre yeni tarza da yönelebilmiştir. O, Mehmet Akif'in şiirde yaptığını, ömrünün son demlerinde musikiye uygulamaya çalışmıştır. Yani sosyal ve aktüel içerikli metinler de bestelemiştir.

Ali Rifat Çağatay, aruz vezinleri ile daha çok usul kullanmış, diğer bestekârların tercih etmediği *havi*, *çember*, *ağır çember*, *devri revan* ve *nim sofyân* gibi usullerle de besteler yapmıştır.

Ayrıca Çağatay, tespit edebildiğimiz kadarıyla, diğer bestekârlardan farklı olarak aruz (34 kadar), hece (8), bir serbest vezin ve diğerleri *saz eseri*, *medhal* gibi sözsüz eserler olmak üzere geniş bir yelpazede besteler yapmıştır.

Yine Çağatay'ın; "Bülbül, Dâüssıla, İstiklal Marşı, Orkestra" gibi uzun şiir besteleri; marşlar, "Köse İmam" opereti, Ud Triosu (üç ud bestesi) gibi, Batı tarzı besteleri ile çağdaşlarına göre önemli yeniliklere, buluşlara imza attığı tespit edildi.

Bazı şarkılarına Ana Türküsü, Bülbül, Dâüssıla, Kâğıthane Havası, Kız Türküsü, Ordunun Duası, Sefer Türküsü, Sıla Türküsü, Yedigâr, Memleket Havası (Zeynom) gibi özel isimler vermesi de Batı'dan getirdiği bir başka yeniliktir.

KAYNAKLAR

Akyüz, Kenan. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923) I*, 3. bs, Ankara, AÜ, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1979.

Ataman, Sadi Yaver. *Mehmet Sadi Bey*, I. bs, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.

Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 7. bs, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

Dizdaroğlu, Hikmet. *Halk Şiirinde Türler*, Ankara, TDK Yay. (1969),

Doğrusöz, Nilgün- Erkan, Mustafa- Konan, Dilhan, vd. *Ölümünün 80. Yılında Arşivinden Ali Rifat Çağatay Besteleri*, Ed. Nilgün Doğrusöz, İstanbul, İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Osmanlı-Türk Müziği Araştırma Grubu (OTMAG) Yayını, 2015.

Feyzioğlu, Nesrin. (2005), “Geleneksel Türk Sanat Musikisi Bestekârlığında Söz Beste ilişkisi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, sayı: 14, s. 71-78.

e-dergi.atauni.edu.tr/ataunigsed/artide/view/102500244

İbnülemin Mahmut Kemal. *Hoş Seda (Son Asır Türk Müzişinasları)*, İstanbul, Maarif Yayınları, 1958.

Köprülü, M. Fuat. *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bs, Ankara, Ötüken Yayınları, 1980.

Özcan, Nuri. (1993), “Çağatay, Ali Rifat”, (C. 8, s. 166-167). İstanbul: *Diyanet Vakfı Yayınları, İslam Ansiklopedisi*.

Şemseddin Sami.(1978), *Kamus-ı Türkî*, İstanbul, Çağrı Yay.

Tanrıkorur, Cinuçen. (1991), “Türk Musikisinde Usul-Vezin Münasebeti”, *Erdem*, C 7, sayı: 20, 373-399.

Timurtaş, Faruk Kadri. *Osmanlı Türkçesine Giriş*, İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.

Üngör, Ethem Ruhi. *Türk Musikisi Güfteler Antolojisi*, I-II, İstanbul, Eren Yayınları, 1981.

Kosal, Cüneyt. http://eksd.org.tr/bestecilerimiz/ali_rifat_cagatay/rast_bana_bak_hey_avanak.pdf
[Erişim tarihi: 01.03.2015]